

Η προμετωπίδα της «Χάρτας της Ελλάδος» του Ρήγα, στο πρώτο από τα συνολικά δώδεκα φύλλα που την απαρτίζουν. Περιέχονται επίσης: επιπεδογραφίες του Βελεστινίου και της αρχαίας Αθήνας, και αποτυπώσεις νομισμάτων αρχαιοελληνικών πόλεων (Μουσείο Μπενάκη).

# Οι Χάρτες του Ρήγα

Τα Βαλκάνια, η «ευρύχωρη Ελλάδα» των Φαναριωτών

Του Γιώργου Τόλια

Ιστορικού, ερευνητή ΚΝΕ/ΕΙΕ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ παραμένει το ενδιαφέρον του κύκλου του Καταρτζή για τις επιστήμες του χώρου και τις εφαρμογές τους. Το ότι ο Καταρτζής απέδιδε ιδιαίτερη σημασία στην Γεωγραφία φαίνεται καθαρά από το *Συστηματικό Διάγραμμα της ανθρωπίνης ή της Θείας Σοφίας* (περί τα 1787), όπου και καταρτίζει αναλυτική γεωγραφική βιβλιογραφία 43 τίτλων, αρχαίων, βυζαντινών και νεωτέρων ελληνικών γεωγραφικών συγγραμμάτων. Από τους ανθρώπους του κύκλου του, τρεις - ο Κοδρικάς, ο Φιλίππιδης και ο Ρήγας - ανατάραξαν σε σημαντικό βαθμό την σχετική αδράνεια στην οποία είχαν περιπέσει οι τέχνες και οι επιστήμες του χώρου στην Ελλάδα κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, συντάσσοντας ή μεταφράζοντας νέα, σημαντικά έργα. Οι *Ομιλίες περί πληθύος κόσμου* (Κο-

δρικάς, 1791), η *Νεωτερική Γεωγραφία* (Δανιήλ Φιλίππιδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, 1792), οι τρεις χάρτες του Ρήγα (1797) και το *Ιστορικό - Γεωγραφικό της Ρουμουνίας* (Φιλίππιδης, 1816), αποτελούν μερικές από τις πλέον ενδιαφέρουσες στιγμές των ιδιαίτερων σχέσεων της προοδευτικής φαναριώτικης σκέψης με τον κοσμικό και τον εθνικό χώρο.

## Γεωγραφικός προσδιορισμός

Ός προς τον προσδιορισμό και την απόδοση του ευρύτερου βαλκανικού χώρου, παρατηρούμε σημαντικές συγγένειες ανάμεσα στην *Νεωτερική Γεωγραφία* των Δημητριάδων Φιλίππιδη - Κωνσταντά και το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα: το ειδικό και αναμενόμενο ενδιαφέρον και των δύο για τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και, κυρίως, έναν κοινό και χαρακτηριστικό γεωγρα-

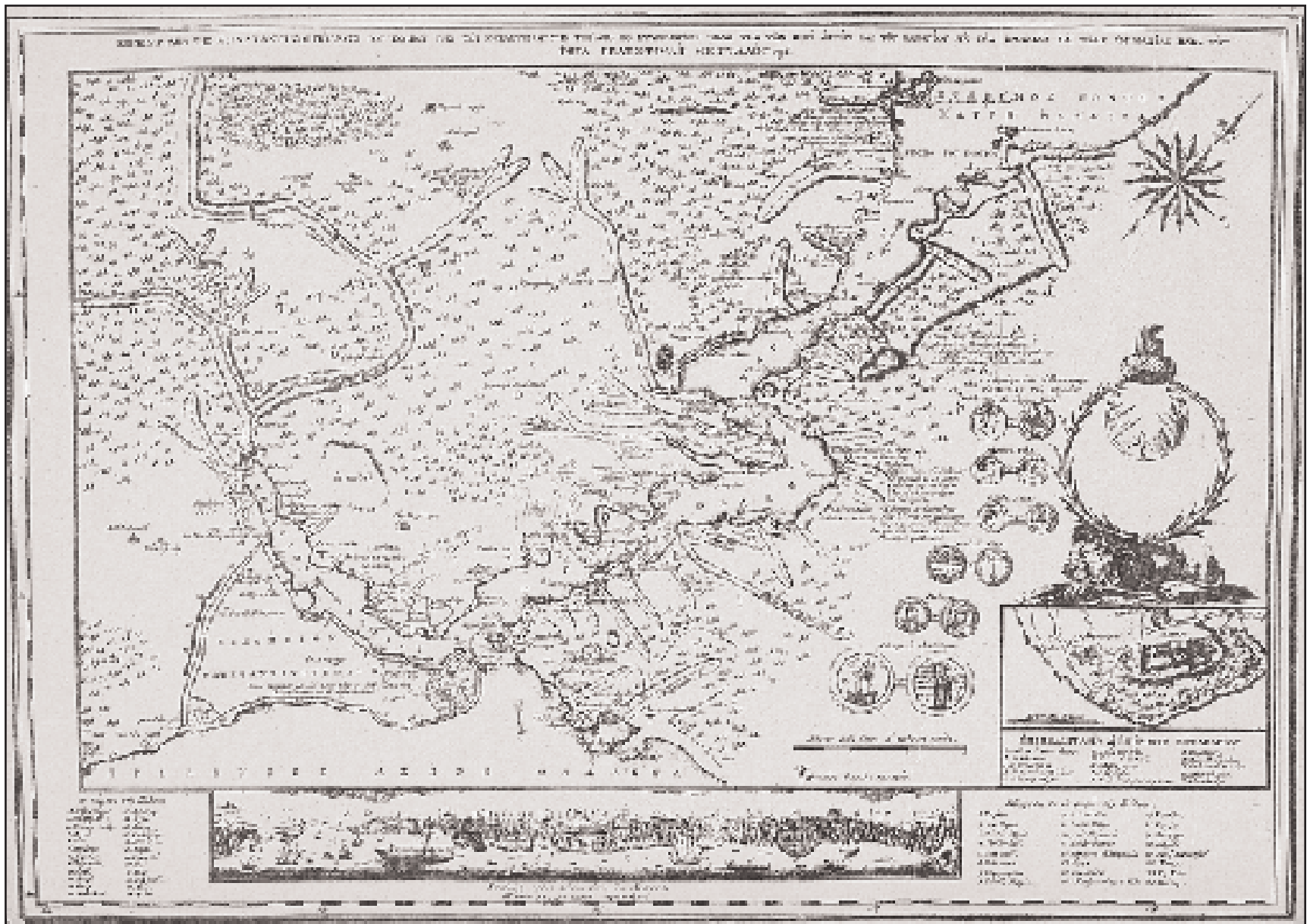
φικό προσδιορισμό της Ελλάδας.

Οι Ηγεμονίες, κατεχοχίν χώρος έκφρασης και διαμόρφωσης του «φαναριωτισμού» παραμένουν από τα αρτιότερα κεφάλαια της *Νεωτερικής Γεωγραφίας*. Οχι μόνο η ποιότητα των πληροφοριών αλλά και η εξαιρετικά διαυγής διάρθρωση της ύλης, αποτελούν τεκμήρια της βαθιάς γνώσης των πραγμάτων και του ουσιαστικού ελέγχου των Φαναριωτών επί των περιοχών αυτών. Ο Ρήγας από την πλευρά του μετέφρασε και εξέδωσε στα ελληνικά το 1797, δύο χάρτες των Ηγεμονιών, τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, από το μοναδικό γνωστό τυπωμένο χάρτη του Αυστριακού F.-J. Ruhedorf (1788) και τη *Γενική Χάρτα της Μολδαβίας*, από το αχρονολόγητο πρωτότυπο του C. Schuetz, γνωστού Αυστριακού χαράκτη και χαρτογράφου της ίδιας εποχής.

Οι ελληνικοί χάρτες των Ηγεμονιών, αφιερωμένοι στους αντίστοι-

χους Φαναριώτες οσποδάρους -τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και τον Αλέξανδρο Καλλιμάχη- χαράχθηκαν από τον F. Muller και τυπώθηκαν από τους Μαρκίδες-Πουλίου στα 1797, λίγο πριν ολοκληρωθεί η έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*.

Πρόκειται για δύο περιφερειακούς χάρτες χαρακτηριστικούς της ανανέωσης των επιστημών του χώρου που σημειώνεται στη Δύση κατά τον φθίνοντα 18ο αιώνα. Οι χάρτες αυτοί απεικονίζουν την παρούσα κατάσταση των Ηγεμονιών, δίνοντας αναλυτικά την εσωτερική διοικητική τους διαίρεση και ένα πλήθος θετικών και εξακριβωμένων στοιχείων σχετικών με τον οικισμένο χώρο και το φυσικό, γεωφυσικό του υπόβαθρο. Η διάθεση της ταύτισης των εθνικών και των πολιτικών ορίων, χαρακτηριστική της γεωγραφικής σκέψης της εποχής, διαπερνά αναπόφευκτα τους χάρτες αυτούς. Η υποδοχή των δύο αυτών μεταφρασμάτων υπήρξε θετι-



Το φύλλο της «Χάρτας της Ελλάδος» με την «Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, του Κόλπου της, του Κατάστενού της (...) και του Σαραγιού (...), Ρήγα Βελεστινλή του Θετταλού, 1796».

κή, ιδιαίτερα στις Ηγεμονίες. Στην «Εφημερίδα» των Μαρκιδών-Πουλίου (10.03.1797) διαβάζουμε ότι πολλοί φιλόμουσοι από τη Βλαχία και τη Μολδαβία τούς έγραφαν στη Βιέννη για να παραγγείλουν τους χάρτες.

Ως προς τον δεύτερο κοινό τόπο, τον ιδιάζοντα γεωγραφικό προσδιορισμό της Ελλάδας, η *Νεωτερική Γεωγραφία*, πάλι, ταυτίζει πρώτη το ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας του τέλους του 18ου αιώνα με την «Ελλάδα». Βεβαίως και ασφαλώς, η *Νεωτερική Γεωγραφία*

είναι ένα σύνθετο κείμενο και εμπειριέχει πλήθος διαφορετικών ορισμών της Ελλάδας, πάντοτε έμμεσων, οι οποίοι εξαρτώνται άλλοτε από ιστορικά κριτήρια, άλλοτε από εθνογραφικά κι' άλλοτε από γλωσσικά ή άλλα, οπότε κατά περίπτωση ποικίλλει και η αντίστοιχη γεωγραφική της έκταση. Εν τούτοις, το περιγραφικό μέρος της *Νεωτερικής Γεωγραφίας* περιλαμβάνει πέντε μεγάλες εθνικές και κρατικές οντότητες: την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία και τη Γαλλία. Και είναι

στην Ελλάδα ακριβώς όπου οι συγγραφείς «χρεώνουν» τις διάφορες επαρχίες και ημιαυτόνομες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στην Ευρώπη.

### Η Χάρτα της Ελλάδος

Εξέλιξη της εδαφικότητας αλλά και της ατμόσφαιρας που αποπνέει, εμμέσως πλην σαφώς, η *Νεωτερική Γεωγραφία*, θα αποτελέσει η *Χάρτα του Ρήγα*. Η *Χάρτα του Ρήγα* αποτε-

λεί τον πλέον σχολιασμένο ελληνικό χάρτη. Το έργο κυκλοφόρησε πέντε χρόνια μετά την κυκλοφορία της σύνθεσης των Δημητριάδων και, σύμφωνα με τον τίτλο του, όφειλε να ήταν ένας ιστορικός χάρτης της αρχαίας Ελλάδας και των αποικιών της. Η έκδοσή της συνδέονταν με την ελληνική μετάφραση του *Ταξιδιού του Νέου Ανάχαρση*, περιπέτεια στην οποία είχε αναμειχθεί και ο Ρήγας. Αντ' αυτού, ο Ρήγας εξεπόνησε έναν χάρτη της βυζαντινής περιόδου, κατά το γαλλικό πρότυπο του χάρτη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, του Delisle (περ. 1700). Τα κίνητρα που ενέπνευσαν την σύνθεση της *Χάρτας*, συνδέονται αναμφισβήτητα με το όλο εθνικοαπελευθερωτικό και δημοκρατικό κίνημα που κόστισε τη ζωή στον Ρήγα. Ωστόσο, κάτω από το μεθοδικό σύστημα της αναλύσεως που επιχειρείται εδώ, η *Χάρτα* εξετάζεται ως έκφραση μιας ειδικής εδαφικότητας. Αναλυτικότερα:

Η διοικητική σύσταση της «Ελλάδας», όπως παρουσιάζεται στη *Χάρτα*, έχει ως ακολούθως: Στη Βαλκανική, από ΒΔ προς ΝΑ: 1. Κάτω Ουγγαρία 2. Σκλαβονία 3. Ιλλυρία 4. Δαλματία 5. Σερβία 6. Βόσνα 7. Μαυροβούνι 8. Ανω Μοισία 9. Βλαχία 10. Βουλγαρία - Κάτω Μοισία 11. Θράκη - Ρούμελη 12. Μακεδονία 13. Ηπειρος 14. Θεσσαλία 15. Πελοπόννησος 16.

Συνέχεια στην 22η σελίδα

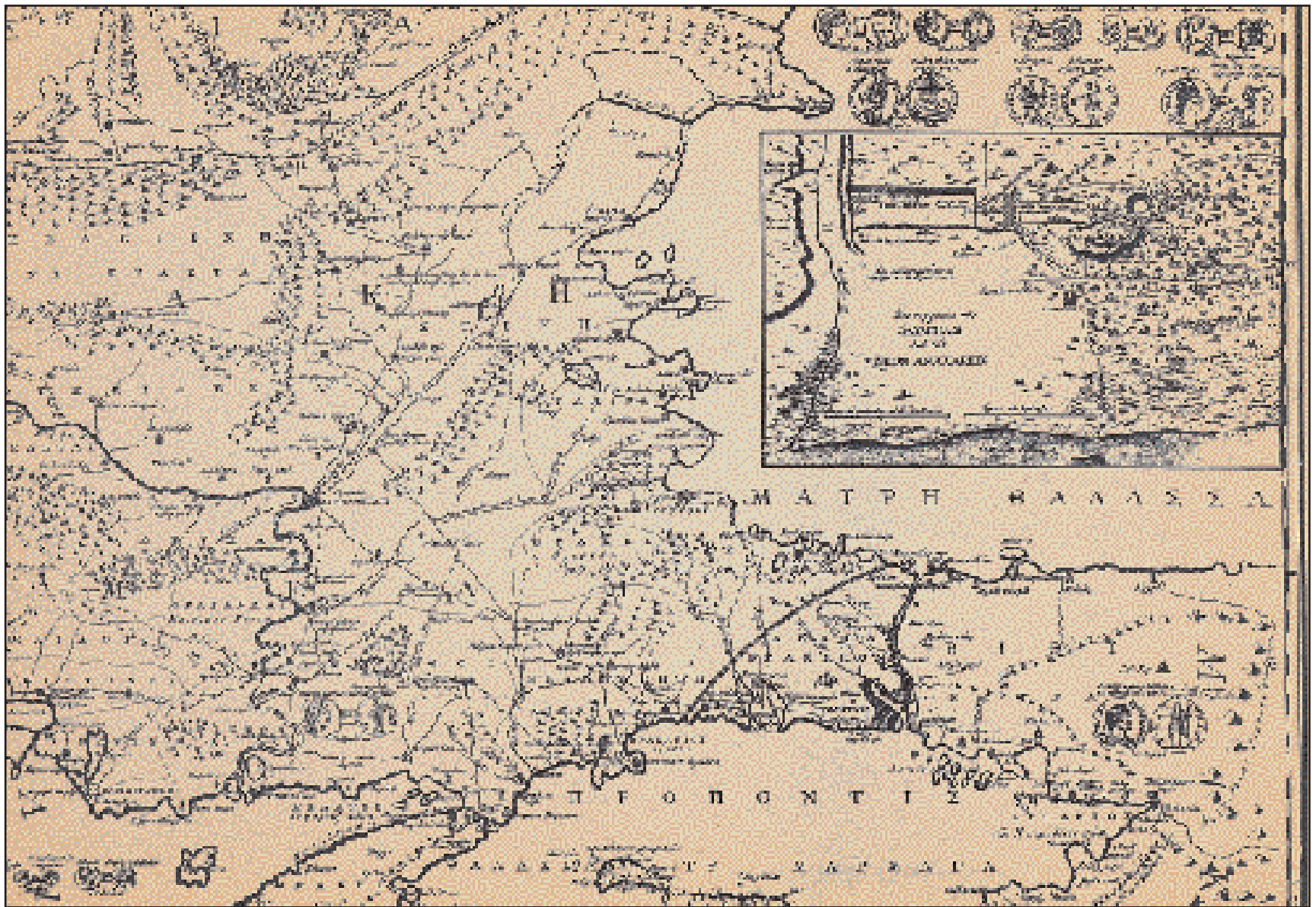


Η προμετωπίδα της «Νέας Χάρτας της Βλαχίας» του Ρήγα. Η χάρτα αυτή τυπώθηκε στη Βιέννη το 1797.



Η προμετωπίδα της «Γενικής Χάρτας» της Μολδοβίας του Ρήγα». Η χάρτα τυπώθηκε στη Βιέννη, το 1797.





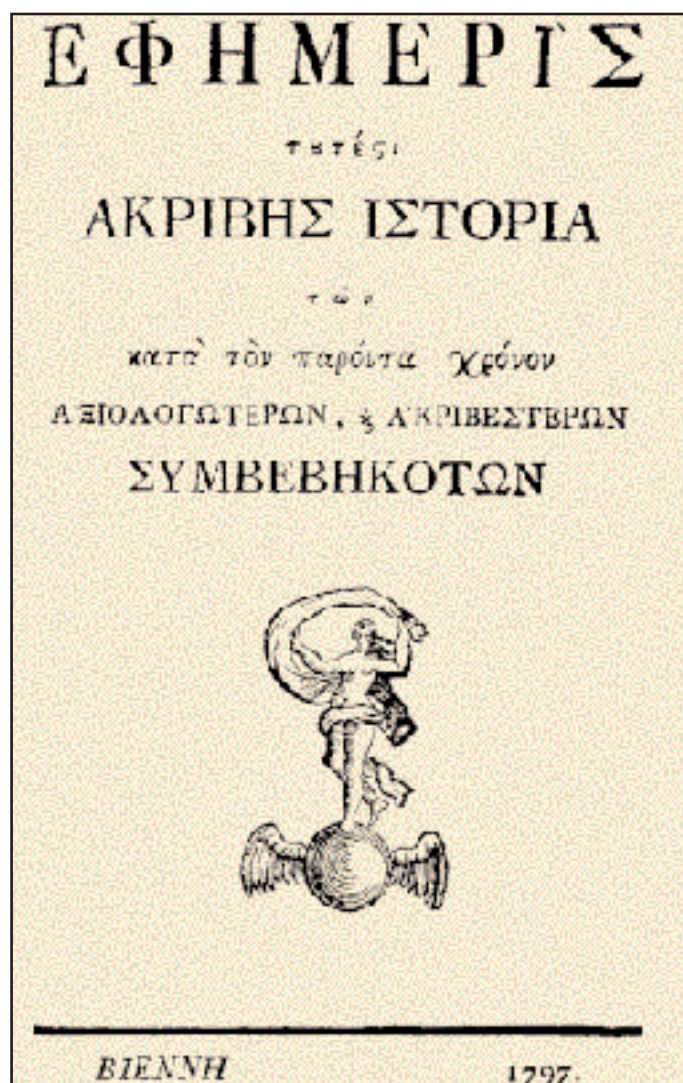
Τμήμα της «Χάρτας της Ελλάδος», με τη Θράκη, τη σημερινή Βουλγαρία, την Προποντίδα, το Βόσπορο και τη Μαύρη Θάλασσα. Επίσης με αποτυπώσεις νομισμάτων αρχαίων πόλεων και, σε πλαίσιο, την «Τοπογραφία της Ολυμπίας, διά τον Νέον Ανάχαρσιν».

#### Συνέχεια από την 21η σελίδα

Κρήτη. Στη Μικρά Ασία, από Β. προς Ν.: 1. Βιθυνία 2. Μυσία Ανω 3. Καρς 4. Φρυγία 5. Χοδαβεντιγγιάρ 6. Μαιονία 7. Ιωνία 8. Σαρουχάν 9. Καρία - Αηδίν 10. Δωρίς. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι από τα μέσα της Θεσσαλίας και νοτίως, απουσιάζει η διαίρεση σε ευρύτερες διοικητικές περιφέρειες και αντικαθίσταται από τις αρχαίες πόλεις-κράτη και τις ενδοχώρες τους. Αντίθετα στην περιοχή της Θράκης και της Μοισίας, τις εσωτερικές υποδιαίρεσεις αντικαθιστούν οι περιοχές των αρχαίων φυλών.

#### Υποδιαίρεσεις

Οι μικρότερες, αλλά και οι ευρύτερες, περιφερειακές υποδιαίρεσεις της Χάρτας, καθώς και τα τοπωνύμιά της, άλλοτε είναι εκείνα της αρχαιότητας, άλλοτε οθωμανικά και άλλοτε νεοελληνικά ή σλαβικά. Επιπλέον, η Χάρτα είναι διάσπαρτη από ποικίλα σημειώματα, ενίοτε ευτράπελα (στη νήσο Ιο, π.χ., γράφει: «απ' εδώ ήτο η μήτηρ του Ομήρου, εδώ ετάφη και αυτός. Ο κόμης Κρουν, Ολλανδέζος ηύρε τον τάφον το 1774», ή στο Ακτιο: «εδώ ενικήθη ο Μάρκος Αντώνιος από τον Αύγουστον. Εχασε και την Κλεοπάτρα»), άλλα ιστορικού και άλλα γεωγραφικού περιεχομένου. Ολος ο χάρτης διακατέχεται από ένα είδος «horror vacui»: αρχαία νομίσματα, επιπεδογραφίες πόλεων, τοπογραφικά σχεδιαγράφημα ι-



Η πρώτη σελίδα του τελευταίου φύλλου της «Εφημερίδος» των αδελφών Μαρκιδών-Πούλιου, πριν από το κλείσιμο του τυπογραφείου, το Δεκέμβριο 1797, που ακολουθήσε τις συλλήψεις που έκανε η αυστριακή αστυνομία. Οι αδελφοί Μαρκίδες, ως Αυστριακοί υπήκοοι, απέφυγαν να έχουν την τραγική μοίρα του Ρήγα, και απλώς απελάθηκαν στη Λειψία.

στορικών θέσεων και τοποθεσιών, το πολεοδομικό σχέδιο της γενέτειρας του Ρήγα, παρατηρήσεις, περιγραφές, σημάνσεις, τρίγωνοι ανεμόρομβοι και καταστάσεις ηγεμόνων, δημιουργούν ένα δυσπρόσιτο χάος γεμάτο εκπλήξεις.

Η πρωτοτυπία της Χάρτας δεν έγκειται στην ευρεία γεωγραφική εξάπλωση της Ελλάδας. Η Χάρτα, όπως εξάλλου δηλώνεται και στον τίτλο της, περιγράφει την γεωγραφική έκταση της αρχαίας ελληνικής διασποράς. Ο Σοφιανός πρώτος και μετά από αυτόν όλοι οι χαρτογράφοι του αρχαίου ελληνικού αποικισμού, δίνουν στην Ελλάδα αυτά περίπου τα όρια. Ας θυμηθούμε μόνον εδώ τον αντίστοιχο και σχεδόν σύγχρονο χάρτη της Ελλάδας που φιλοτέχνησε ο Barbié du Bocage για το Ταξίδι του νέου Ανάχαρση και ο οποίος δίνει στην Ελλάδα ακόμη μεγαλύτερα όρια. Εντούτοις το κυριότερο ενδιαφέρον σε αυτό το αφελές και εμπνευσμένο συνονθύλευμα ετερόκλητων στοιχείων, συγκεντρώνεται στην απόπειρα αποδόσεως ενός «εθνικού» χώρου, ιστορικού και κυρίως πολυπολιτισμικού, ιδωμένου από μια ιδιότυπη ιδεολογική σκοπιά. Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα, με την αρχαία διοικητική διαίρεση ενταγμένη στο γεωγραφικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και της δυτικής Μικράς Ασίας, με



Το τμήμα της «Χάρτας της Ελλάδος» που περιλαμβάνει τις Δαλματικές ακτές, τη «Βόσνα» και «Ερζεγοβίνα», τη «Σλαβονία» –σημ. Σλοβενία–, και μέρος της Σερβίας, όπου πάνω δεξιά, στη συμβολή του ποταμού Σάββου με τον Δούναβη, σημειώνεται το «Μπελιγγράδ», όπου ο Ρήγας θα βρει το θάνατο πριν περάσει ένας χρόνος...

τα τοπωνύμια ερατισμένα από όλα τα διαδοχικά στρώματα της ιστορίας της περιοχής, με τα διάσπαρτα και συχνά λανθασμένα αρχαία, ρωμαϊκά και βυζαντινά νομίσματα και, ιδίως, με τη διαδοχή των Βυζαντινών και Οθωμανών αυτοκρατόρων, αποτελεί ένα ειδικό ιδεολογικό κατασκεύασμα, μια έκφραση της διστακτικής και εν πολλοίς επίπλαστης εδαφικότητας των φαναριωτικών κύκλων. Πρόκειται για μια υβριδική εδαφικότητα του ιδιαίτερου κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού μορφώματος που κατόρθωσαν να συντηρήσουν οι Φαναριώτες. Η εθνική ιδέα του Βυζαντίου ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με την οθωμανική εδαφική δομή, ενώ ταυτόχρονα έλκεται από την δημοκρατική αρχαιότητα, όπως την κατανοεί η ευρωπαϊκή Δύση μετά την Γαλλική Επανάσταση. Το ιστορικό υπόβαθρο της *Χάρτας* είναι επίσης ασαφές: ταυτίζει με κάποια ασαφή αρχαία Ελλάδα τον βαλκανικό χώρο, ενώ, ταυτοχρόνως, δικαιολογεί ιστορικά την οθωμανική κυριαρχία ως διαδοχή της βυζαντινής. Η έκδηλη «φλυαρία» του χάρτη δεν καταφέρνει να καλύψει την ουσία του ιδιόρρυθμου αυτού κατασκευάσματος, η οποία εξάλλου εκδηλώνεται και σε άλλα σημεία του έργου του συγγραφέα [Το ζήτημα διαπραγματεύθηκε πρόσφατα ο Αριστόβουλος Μάνεσης: «Το πο-

λίτευμα του Ρήγα. Ενα ανέφικτο διαβαλκανικό κράτος», περιοδ. Αντί, β'652 (16.1.1998)].

### Χαρτογραφικές αποδόσεις

Το έργο έχει συγκριθεί με τον μεγάλο χάρτη του Σοφιανού (1545). Εκ πρώτης όψεως και τα δύο έργα αποτελούν απόπειρες χαρτογραφικών αποδόσεων της διασποράς του ελληνικού στοιχείου στο χώρο και στο χρόνο, αυτό που αργότερα (λανθασμένα αλλά τελεσιδικά) ονομάστηκε «ελληνισμός». Ο Σοφιανός επιχειρεί να αποδώσει τη γεωγραφική εξάπλωση του αρχαίου ελληνικού στοιχείου από τον 8ο π.Χ. αιώνα έως τον 2ο μ.Χ., και το εγχείρημά του παραμένει χαρτογραφικό και λόγιο επίτευγμα. Μέσα από το έργο αυτό, η ιστορική χαρτογραφία της Ελλάδος αποδεσμεύεται από την αυθεντία του Πτολεμαίου και η Δύση έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με το ευρύτερο γεωγραφικό υπόβαθρο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Ο Ρήγας, στο εξίσου μνημειώδες έργο του, επιχειρώντας ενδεχομένως ασυνείδητα, να αποτυπώσει το χώρο υποδοχής του ελληνικού στοιχείου από την εποχή του Ομήρου έως τις μέρες του, παρουσιάζει μια ασαφή και εν πολλοίς εκτός συγκεκριμένου χώρου και χρόνου Ελλάδα, διάχυτη στη νοτιο-

ανατολική Ευρώπη και έκθετη στα ρεύματα της ιστορίας.

Ενα άλλο σημείο που πρέπει να τονίσουμε εδώ, είναι το γεγονός ότι, με τη *Χάρτα*, ο Ρήγας μοιάζει, περισσότερο από τους Δημητριάδες, να μην παρακολουθεί την έντονη τάση (που χαρακτηρίζει την εποχή του και που εντείνεται από τους πολέμους της Γαλλικής Επανάστασης και εντεύθεν) να αντιμετωπίζονται πλέον τα εθνικά μορφώματα ως αυτοτελείς πολιτικές και γεωγραφικές οντότητες. Η τάση αυτή, έκδηλη στη μεταφρασμένη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* ή τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, διαλύεται και εν πολλοίς ακυρώνεται στην πολυεθνική και αυτοκρατορική σύνθεση της *Χάρτας της Ελλάδος*. Και τούτο, αν δώσουμε πίστη στα γραφόμενα του J.-C. von Engel (1797), παρά το γεγονός ότι ο Ρήγας στο χαρτογραφικό του πρόγραμμα προετοίμαζε έναν ακόμη «εθνικό» χάρτη της οθωμανικής βαλκανικής, εκείνον της Βουλγαρίας και των Ιλλυρικών χωρών.

### Πατριδογνωστική Εγκυκλοπαίδεια

Η *Χάρτα*, με τις κολοσσιαίες διαστάσεις της, τον εικονογραφικό της πλούτο και τον πρώιμο φαναριώτικο μεγαλοϊδεατισμό της, εντυπωσίασε και εντυπωσιάζει ακόμη. Σε

κρίσιμη στιγμή, ο φιλέλληνας A. Ubicini (1881) θα αναγνώσει στη *Χάρτα* την παλαιά δόξα των Ελλήνων, που έζησαν, λάμπρυναν και θυσιάστηκαν για την «αχανή (vaste) αυτή έκταση». Αργότερα (1952), ο Λεάνδρος Βρανούσης, ο μεγάλος μελετητής του Ρήγα και της εποχής του, θα ορίσει τη *Χάρτα* ως μια «πραγματική πατριδογνωστική εγκυκλοπαίδεια, που ήρθε να δείξει στον υπόδουλο Ελληνισμό τι έχασε, τι έχει, τι του πρέπει!».

Κλείνοντας, και για να υπενθυμίσουμε τα μέτρα της εποχής, αξίζει να αναφερθούμε στις πρώτες εντυπώσεις που προέβλεψε η ημιτελής ακόμη *Χάρτα*. Τις δημοσιεύει, εν είδει διαφημίσεως, η «Εφημερίς», στο φύλλο της 20ής Φεβρουαρίου 1797. Είχαν ήδη τυπωθεί τα έξι πρώτα φύλλα του χάρτη (το νότιο τμήμα), όταν την είδαν στη Βιέννη ο «Φθίης» Στέφανος Κομμητάς και ο «Δαξ» Γεώργιος Γκολέσκι. Ήταν η εποχή που ο ολαβικός κισσός σκαρφάλωνε ειρηνικά στην ελληνική δρυ, κατά την πετυχημένη επιγραμμική διατύπωση. Ο ελλαδίτης και ο Ρουμάνος, φιλέλληνες κι οι δύο, συνέθεσαν στη θέα της *Χάρτας* θερμούς ελληνικούς στίχους σε αδέξια αρχαία διάλεκτο, για τη λαμπρή εικόνα της «ευρυχώρου Ελλάδος» (Κομμητάς), για την ένδοξη ελληνική «γη μεγάλη τ' ουρανώ εν τε θαλάσση» (Γκολέσκι).